

Ten druhý výzkum

aneb

Dokázat nebo rozumět?

Kvalitativní výzkumník:

Mnoho lidí je dnes znuďeno svou prací a jsou...

Kvantitativní výzkumník (přesuje):

Jací lidé, kolik jich je, jak dlouho mají takové pocity, odkud jsou...

Kvalitativní výzkumník:
Zapomen' na to...

John Van Mahnen (Paton 1980)

10.1. Nová pravidla

Dosud jsme se zabývali asi takovýmito natlezy sociologického výzkumu:

Nižší socioekonomický status etnických minorit je očekávaným faktorem v Severní Americe. Nicméně rozdíly mezi v Kanadě narozenými starymi občany na jedné straně a starymi Italy na straně druhé jsou daleko silnější, než jsme očekávali. Průměrné vzdělání anglicky mluvících osob v naší věkové skupině, popsané v letech formálního vzdělání je přibližně čtyřikrát vyšší než vzdělání Italiů a šestkrát vyšší než vzdělání Portugalců. Dvě třetiny našeho portugalského vzorku jsou bez jakéhokoli formálního vzdělání. Totéž je pravda jen pro desetinu Italiů. Ani jediná osoba z anglického vzorku nespadá do této kategorie... Přibližně jedna třetina starych Italiů je schopna komunikovat v angličtině "dobře", nebo "poměrně dobře". Jen o něco méně než jedna desetina Portugalců náleží do této kategorie. Více než třetina starych osob v portugalské subpopulaci není schopna komunikovat v angličtině vůbec.

Ale výsledky výzkumu mohou mít také docela jinou formu. Alfred Schutz ve své studii Cizinec (Schutz 1966) analyzuje proces, ve kterém se cizinec, řekněme emigrant, snaží proniknout do nové kultury, která je mu cizí. O problému jazyka říká toto:

Aby člověk mohl zvládnout jazyk jako schéma výrazu, musel v něm psát své mlisné dopisy. Musí vědět, jak se modlit v tomto jazyce a jak proklínat a jak říkat věci tak, aby vyjádřily každý odstín vyžadovaný danou situací.

Dr. Watson (zoutale):

Ale to přece není věda. To je snad poezie, ale určité ne věda!

Ne tak zoutale, drahý doktore, to je jen jiný přístup k poznání sociální reality. Kvalitativní výzkum má jiné cíle, a tedy i jiná pravidla. Kvantitativní výzkum je schopen nabídnout hodně užitečné informace o mnoha emigrantech. Je schopen říci, jak zobecnitelné jsou naše výsledky, je schopen potvrdit nebo vyvrátit naše hypotézy, vypočítat, jaká je pravděpodobnost, že se mylíme. Ale cena, kterou za tyto schopnosti kvantitativního výzkumu platíme, není nízká. Důkazem závažnosti tohoto problému jsou data o jazykových schopnostech starych Portugalců a Italiů v Torontu. Ale taková data neosvětlí, co to pro člověka opravdu znamená komunikovat v jazyce, který není jeho vlastním. Dvě věty formulované Schutzem mohou nabídnout mnohem silnější vlned do lidské dimenze sociální situace, než rozsáhlá kvantitativní empirická studie. V ní je mnohohodimentzionální sociální a lidská realita redukována na omezený počet několika málo proměnných a na malý počet analyzovaných vztahů mezi nimi.

V učebnicích můžeme najít desítky různých definic kvalitativního výzkumu. Typická definice může znít třeba takto:

Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrytí významu podkladným sdělovaným informacím.

Pro pochopení rozdílu obou těchto postupů je vhodné uvědomit si formální rozdíly cílů:

Cílem kvantitativního výzkumu je testování hypotéz.	Cílem kvalitativního výzkumu je vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vyvíjení teorie.
---	---

Porovnejme si alespoň heslovičtí základní epistemologické rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem, vyplývající z této rozdílnosti v cílech. Podmínkou testování hypotéz je získání informace, která by byla reprezentativní pro celou cílovou populaci. Cílem kvalitativního výzkumu je porozumění. Porozumění pak vyžaduje vzhled do co největšího množství dimenzí daného problému. Rozdíly v cílech pak kladou různé požadavky na optimalizaci redukce a transformace informací. Tabulka 10.1 shrnuje základní rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem z hlediska **redukce informace**.

Tabulka 10.1.

Redukce informace v kvantitativním a kvalitativním výzkumu

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
Omezený rozsah informace o velice mnoha jedincích	Mnoho informace o velmi malém počtu jedinců.
Sliná redukce počtu pozorovaných proměnných a silná redukce počtu sledovaných vztahů mezi těmito proměnnými.	Sliná redukce počtu sledovaných jedinců.
Generalizace na populaci je většinou snadná a validita této generalizace je měřitelná.	Generalizace na populaci je problematická a někdy i nemožná.

A teď se podívejme, jaké jsou rozdíly mezi oběma postupy z hlediska **transformace informace**. Především, testování hypotéz vyžaduje co nejvyšší formální srovnatelnost dat. Pro kvalitativní výzkum to však není nutné. To pak má zajímavé epistemologické následky:

Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
vyžaduje velice silnou standardizaci: Silná standardizace zajišťuje	Standardizace v kvalitativním výzkumu je slabá a proto má kvalitativní výzkum poměrně
vyšskou reliabilitu	nízkou reliabilitu
Sliná standardizace vede nutně k silné redukci informace. Respondent, místo aby plně popsal svoje mínění, je omezen na volbu jediné kategorie z nabídnutého velice malého souboru kategorií. To nutně vede k poměrně	Slabá standardizace kvalitativního výzkumu, volná forma otázek a odpovědí nevynucuje taková omezení, jaká existují v kvantitativním výzkumu. Potenciálně proto může mít kvalitativní výzkum
nízké validitě	vyšskou validitu.

Rozdíli v cíli obou metod je však především odražen v jejich zásadně odlišné logice:

Logika kvantitativního výzkumu je deduktivní . Na začátku je problém existující buď v teorii nebo sociální realitě. Tento problém je přeložen do hypotéz. Ty jsou základem pro výběr proměnných. Sebraná data jsou použita pro testování hypotéz a výstupem kvantitativního výzkumu je soubor přijatých nebo zamítnutých hypotéz. Ale to všechno už znáte, zejména ze čtvrté kapitoly.	Naproti tomu kvalitativní výzkum používá induktivní logiku. Na začátku výzkumného procesu je pozorování, sběr dat. Pak výzkumník pátrá po pravidelnostech existujících v těchto datech, po významu těchto dat, formuluje předběžné závěry a výstupem mohou být nové formulované hypotézy nebo nová teorie.
--	--

V kvantitativním výzkumu sbíráme jen ta data, která nutně potřebujeme k testování hypotéz. V kvalitativním výzkumu se snažíme sebrat "všechna data" (teď trochu přeháním) a nalézt struktury, pravidelnosti, které v nich existují. Můžeme si to představit třeba tak, jak je to znázorněno v grafu 10.1. a 10.2.

Kvantitativní výzkum: DEDUKCE

Hypotéza: **Data:**

Mají data formu písmene L?

```

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXX XXXXXXXXXXXXX
XXXXXX XXXXXXXXXXXXX
XXXXXX XXXXXXXXXXXXX
XXXXXX XXXXXXXXXXXXX
XXXXXX XXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
    
```

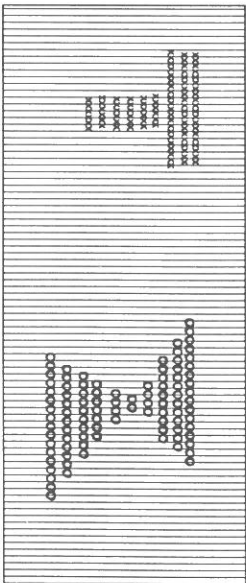
Kvantitativní výzkum testuje hypotézy, které byly formulovány a priori. V našem grafickém znázornění pátá po tvaru ve formě písmena L a jenom po tomto tvaru. Všechny ostatní možné konfigurace, ať již jsou sebevzájemnější, jsou v testování hypotéz naprosto neviditelné. Jen náhodně se může stát, že výsledky analýzy jsou neočekávané a upozorní nás na přítomnost něčeho, co jsme nepřepokládali a co může být pro studovaný problém důležité. Na druhé straně je však kvantitativní výzkum schopen říci, jaká je pravděpodobnost, že konfigurace v podobě písmene L skutečně v populaci existuje, jak dobře pozorovaný tvar odpovídá tvaru předpověděnému v hypotéze a jiné velice důležité informace tohoto typu.

Naproti tomu induktivní postup kvalitativního výzkumu (graf 10.2.) pátá po jakékoli struktuře, která existuje v proměnných v oblasti jeho zájmu. Teoreticky by kvalitativní výzkumník by neměl očekávat žádnou určitou konfiguraci. Deduktivní postup by v datech zobrazený v grafu 10.2. neobjevil žádnou strukturu, protože konfigurace v tvaru L v nich neexistuje, a po jiných tvarech kvantitativní výzkum nepátral.

Graf 10.2.

Kvalitativní výzkum: INDUKCE

Data:

Jsou nějaké identifikovatelné struktury v datech?

Schopnost kvalitativního výzkumu nalézá i neočekávané pravidelnosti ve struktuře dat není ovšem zadarmo. Platíme za ní omezenou schopnost generalizovat naše závěry na populaci, alespoň ne těmi klasickými postupy, které již známe. A samozřejmě nejsme schopni kvantitativně definovat pravděpodobnosti, že naše závěry jsou platné.

Dr. Watson:

Já tomu nerozumním. Od začátku knižky zdírazňujeme, že přirozené systémy v sociálních vědách jsou obrovské a že není prakticky možné sebrat všechny informace. Řekl jste nám mnohokrát, že úplný popis systému není možný, že každý popis, který provedeme, bude nutně redukovaný. Ale logika deduktivního postupu vyžaduje úplný popis!

Tak tohle je opravdu závazná námitka. Nesmíme ale zapomenout, že posláním kvalitativního výzkumu je **porozumění lidem v sociálních situacích**. Kvalitativní výzkum by byl asi velice neohrabaným a málo produktivním nástrojem kupř. studia objektivních determinant jednotlivcov a příjmu. Naproti tomu je kvalitativní výzkum nesmírně účinným nástrojem třeba pro studium subjektivních dimenzí příjmu; např. pro studium takových otázek, jakou částku

a proč respondent považuje za vysoký příjem, co a proč by splnilo jeho materiální sny, jak vnímá příjem jiných lidí, co by podle respondenta mělo být kritériem spravedlivého peněžního odměňování. Jistě každý z nás by byl schopen naformulovat chytré uzavřené otázky, testující hypotézy týkající se všech zmíněných otázek. Problém je ale v tom, že je velice těžké určit **předem**, které proměnné jsou pro tyto problémy relevantní. Mnohé faktory jsou opravdu nepředvídatelné. Racionální kategorie, které je výzkumník nejspíše schopen zkonstruovat, nemusí být pro respondenta rozhodující, nicméně respondenti vybere některou z kategorií, když "ta jeho" nebyla zahrnuta. Tak známe středočeskou vesnici, ve které je značná rivalita mezi "dohlním" a "horním koncem". Zde se zdá, že důležitou komponentou spokojenosti s příjmem je to, zda je vyšší než příjem někoho v podobném postavení, kdo žije na opačném konci obce.

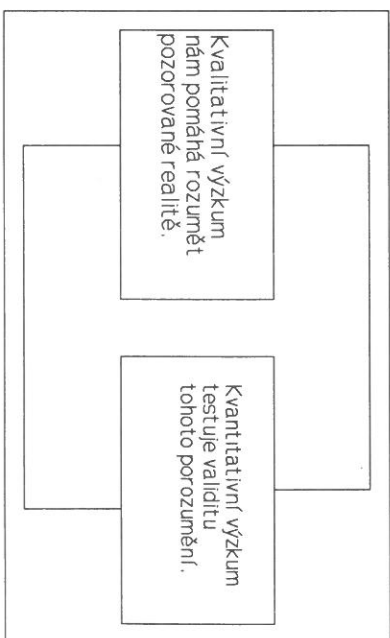
V kvalitativním výzkumu výběr proměnných není provádn výzkumníkem. V kvalitativním výzkumu o redukci dat de facto rozhodují zkoumané osoby. Výzkumník vede respondenta k tomu, aby mu řekl co nejvíce o příjmu a doufá, že zkoumaná osoba vybere vše, co je pro ni relevantní. "Přirozeným systémem" tu je respondentova znalost, zkušenosti, jeho postoje, pocity, prosbě subjektivní dimenze daného problému, tedy prostor, který respondent dobře ovládá. Respondent není vlačován do předem připravených schémat. Výzkumníkovou úlohou je pak nalézt významné struktury v množině všech proměnných, které respondent považuje za relevantní. V tom je právě největší síla kvalitativního výzkumu.

10.2. K čemu je to dobré?

Kvantitativní a kvalitativní výzkum jsou vlastně vzájemně komplementární. Ideální epistemologická souhra mezi oběma postupy je znázorněna v grafu 10.3. Výstup z jednoho typu výzkumu je převzat druhou metodou a znalost tak může být kumulována a prohlubována v nekonečném kruhu, nebo snad lépe, spirálně poznání. Ale i každá z těchto metodologií může být sama o sobě soběstačným poznávacím systémem.

Podívejme se nejdříve na možnosti spolupráce mezi oběma postupy. Tradičně byl kvalitativní výzkum považován jen za pomocnou metodu, použitelnou snad jen v předvýzkumu. Ale i tato poslužná role kvalitativního výzkumu byla, a bohužel stále ještě je, značně podceňována a zanedbávána. A to ovšem může být velice nebezpečné.

Graf 10.3.

Sociolog se často podobá cizinci, jenž vstupuje do kultury, která není jeho vlastní. Budeme se tím zabývat v příští kapitole věnované srovnávacímu výzkumu, ale příměr "cizince" platí i pro výzkum v naší vlastní zemi. Sociolog, výzkumník zabývající se výzkumem thru, administrativní pracovník, prosí každý, kdo se musí zabývat sociálními problémy, se setkává s kulturami, nebo chce-li se subkulturami, které jsou mu alespoň částečně cizí. Mají třeba odlišné vzdelání, prošly jiným typem socializace, patří do jiné věkové skupiny, mají jinou historickou zkušenost atd. Každá kultura, ke které přistupujeme z vnějšku, se nám může zdát podivnou a je velice snadné takovou kulturu mylně interpretovat. To je problém velice povědomý kulturním antropologům. Podívejme se tu alespoň na výňatky ze zajímavé antropologické studie.

Horace Miner: *Body Ritual among Nacirema*, *American Anthropologist*, 58 (1956), str. 503-507. Parafrazováno W.C. Levinem v *Sociological Ideas*, 1988, str. 100-101.

Nacirema mají velice extrémní zvyk, rituál zaměřený na své tělo. Tento rituál ... je založen na víře, že tělo je v podstatě ošklivé a mající tendenci k zániku. Nacirema se věnují složitým rituálům, pro které mají speciální svatyně, vestavěné do jejich sídlišt. V takové typické svatyni je řada významných objektů. Na stěně každé takové svatyně je speciálně konstruovaná skříňka, ve které jsou přechovávány magické roztoky a talismany. Ty jsou opatřovány od mocných šamanů, kteří instruují bylínkáře, jak tyto preparáty připravit. Tyto přípravky jsou velice drahé...

Má se za to, že Nacirema věří, že usla mají veliký vliv na sociální vztahy v této kultuře. Proto Nacirema stráví mnoho energie tím, že podivnými činami, na nichž jsou upraveny stěny, na které je nanašena zvláštní magická substance. Nacirema věří, že pečlivé provádění těchto ceremonií jim získá přátelství. Zanedbávání této ceremonie naopak přátele odežene.

Význam jiných rituálů, zejména těch, v jejichž provádění se liší muži od žen, je daleko méně jasný. Bylo pozorováno, že muži oškrabují denně své tváře ostrými nástroji, ale význam této operace není znám. Ženy se vystavují týdně pravidelnému sebumučení, nechávajíce opékat své hlavy v malých plicích. Význam těchto rituálů je Milnerem vysvětlován masochismem této kultury.

V celku se zdá, že Nacirema jsou lidem, který je posedlý svými těly a jejich rozkladem.

Souhlasíte s Milnerovou interpretací této kultury? A pokud snad ještě někdo neidentifikoval správně tuto kulturu, měl by si přečíst jméno Nacirema pozpátku. Takováhle antropologická interpretace se nám zdá pošetilá jen proto, že analyzuje zvenku kulturu, která je nám povědomá. Jen proto jsme schopni uvidět, jak taková interpretace postrádá porozumění.

Snad ve všech výzkumech jsme cizinci, oslovující neznámou situaci. Může to být pravda třeba jen pro část naší cizlové populace nebo problematický může být třeba jen určitý aspekt problému, například slovník. (Vzpomeňte si třeba na naši pohádku č.2, na tu o Egri Bikaveru!) Neznámá kultura může třeba existovat v sousedním domě. Vůbec sémantické problémy mohou být velice závažné i uvnitř našeho vlastního jazyka. Žádá společnost není zcela homogenní. C. Wright Mills (1939) upozorňuje, že v nehomogenní společnosti řeč často má svůj cíl. "Stejně" symboly jsou interpretovány různě. "Protože souřadnice sociální akce, které dávají symbolům jejich smysl, se zhroutily, tyto symboly nevyvolávají v jedné skupině stejnou odpověď, kterou vyvolávají v jiné; skutečná komunikace neexistuje. H. Blanc (1956) stanovává interview s mladou černou prostitutkou, prováděný středostavovským univerzitním studentem, s rozhovorem, prováděným Američanem ovládnutým francouzským Marokáncem, který se naučil francouzsky v ulicích Casablanky.

Naše expertiza v sociálních vědách je jistě důležitá, ale není to univerzální expertiza, nepamůže nám interpretovat správně, co znamená gesto, používané ve skupinách asi tak dvanáctiletých dětí, které můžeme pozorovat z našeho vlastního okna. Plácnout si na stehno a pak podřezat před břichem ruku sevěnou v píse, je v Torontu zcela bezpečné, neutrální gesto. Ale nezkoušejte tam ukázat nikomu zvýšený prosředníček na ruce odvrácené hřbetem od vás. To je považováno za velmi vulgární urážku. Jistě, tohle nebudete pro většinu z nás

závažný metodologický problém. Ale jak si můžeme být jisti, že symboly používané našim sousedem mají pro něho stejný význam jako pro nás?

A tak nám přichází na mysl velice půvabná definice experta, kterou jsme kdysi slyšeli:

EXPERT:

Někdo, kdo by rád, kdyby mohl, ale nemůže.

Tak říká těm, kteří mohou, jak by měli.

My můžeme být experty v mnoha dimenzích sociální reality, ale v subjektivním prostoru, ve kterém jedince pro sebe interpretuje sociální realitu a podle této interpretace také jedná, můžeme být naprostoými laiky. Nej kvalifikovanějším odborníkem pro tento prostor je jednodivce sám. Pokud bychom se pokoušeli násilně oktrojovat naši odbornost i do tohoto privátního světa, byli bychom v situaci "experta" z našeho rámečku. Co huře, naše závěry by mohly být zcela falešné; takové, jako ty moje ve zmíněném případě s Egri Bikaverem.

Snad nejdůležitější závěr z celé této diskuse by se dal vyjádřit Blumerovou výzvou sociálním vědcům (Blumer 1969, str.60): "**Respektuj podstatu empirického světa a organizuj výzkumný postup tak, aby odražel tento respekt.**"

Jistě jste si už všimli, že tahle knížka se systematicky vyhýbá diskutování sociologických teorií. Teď ale musíme učinit výjimku. Hlavním důvodem pro to je, že kvalitativní výzkum je stále ještě novým chlapcem ve třídě, který ještě musí usilovat o to, aby definoval svoji pozici v kolektivu. My, konzervativní kvantitativní sociologové, jsme ochotni blahosklonně uznat roli kvalitativního výzkumu řečneme v předvýzkumu, ale kvalitativní výzkum jako nezávislá, soběstačná metodologie musí stále ještě bojovat o uznání. Přitom má kvalitativní výzkum širce i hluboce rozpracované teoretické pozadí. Proto se zde chceme zmínit alespoň velice stručně o některých jménech a školách.

Za teoretické pozadí kvantitativního výzkumu je obvykle považován **pozitivismus**. Pro kvalitativní sociologii pozitivismus nabízí jen neúplný nástroj. Bogdan a Taylor (1975) to

popisují asi takto: Pozitivisté (jako Comte nebo Durkheim) pátrají po příčinách sociálních fenoménů jen s nedostatečným ohledem na subjektivní stavy jednotlivců. Durkheim doporučuje sociálnímu vědci, aby považoval "sociální faktory", sociální jevy za "věci", které vykonávají vnější, donucující vliv na lidské chování. Teorie přijímané kvalitativním výzkumem, jako kupříkladu fenomenologie, volí jiný přístup. Ilustruje si to několika citáty z Jacka D. Douglase: (Douglas, 1970)

"Sly, které hýbají lidmi jako lidskými bytostmi a ne pohybými těly, jsou významné. Jsou to **ideje, city a motivy**."

"Výzkumník nehledá pravdu a morálku, ale porozumění."

A náдавкem ještě jeden citát z Bogdana a Taylora (1975):

"Fenomenolog vidí svět - tedy to, co lidé říkají a dělají - jako funkci toho, jak lidé svůj svět interpretují."

V příští kapitole budeme mít možnost seznámit se s klasickou fenomenologickou studií Alfreda Schutze "Cizinec". Ale to už jsem vám slibil před chvílí.

Jiný velice zajímavý poznávací systém, relevantní pro kvalitativní výzkum je symbolický interakcionismus. Ten začíná v antropologii, už u George H. Meada, ale pro náš účel je spíše charakterizován jmény Herberta Blumera (zejména Symbolic Interactionism 1967), Ervinga Goffmana (Asylums 1961) a Howarda Beckera (zejména Boys in white, 1961). Symbolický interakcionismus předpokládá, že sociální vztahy jsou budovány sociální interakcí na symbolické úrovni. Tento přístup se nesnaží o kauzální vysvětlení sociálního fenoménu, ale o porozumění významu tohoto sociálního chování.

Meta Spencer velmi pěkně ilustruje ve své učebnici Foundations of modern sociology (1981), rozdíl mezi pozitivistickým přístupem a symbolickým interakcionismem. Porovnává zde dvě studie o kriminalitě mladistvých. Jedna používá klasický kvantitativní přístup. Sheldon and Eleanor Glueck (1955) porovnávali skupinu 500 mladistvých delikventů, chlapců, se srovnatelnou skupinou stejně velikosti, vybranou z nedelikventů. Studie našla, že delikventní chlapci pocházeli častěji než nedelikventi z rodin, které se často stěhovaly, z neúplných rodin,

z rodin, ve kterých měl otec špatné pracovní návyky, nebo z rodin s problémy alkoholismu. Jinak řečeno, studie identifikovala řadu objektivních determinant delikvence. Druhá studie byla velice odlišná. I když se studie Sykese a Matzy (1957) zabývala také delikventní mládeží, nezaměřila nalézt příčiny delikvence. Jejím cílem bylo zjistit, jak delikventi překonaávají pocity viny racionalizací svých akcí. Zkoumaní chlapci ospravedlňují svoje jednání příčinami, které jsou pro ně validní, ale které jsou neplatné v legálním systému společnosti obecně. Tak mladistvý delikvent popírá, že jeho oběť je skutečně obětí. Mugging = pouliční loupež s použitím násilí) může věřit, že oběť "to začala", že napadený "si o to říkal". Delikventi se vidí v roli Robina Hooda, Jánošika. Sykes a Matza se nepokoušejí nalézt kauzální determinanty kriminality. Obě studie měly velice odlišné cíle a velice odlišnou metodologii, ale rozhodně nikdo nepochybuje, že obě mohou být velice užitečné.

Budete-li mít možnost, určité si přečtěte něco z prací symbolických interakcionistů, třeba Goffmana, "Asyly". Nejenže nám tato kniha nabídne zajímavý vhled do problémů "totální instituce" (v tomto případě do psychiatrické léčebny), ale zároveň nás seznámí s některými zajímavými aspekty zúčastněného pozorování.

O všem symbolický interakcionismus není jedinou teorií, která zdůrazňuje, že výzkumník má naslouchat zkoumaným osobám, místo aby je nutil vybrat alternativu z předem zkonstruovaného seznamu alternativních odpovědí. Velice zajímavý přístup představuje etnometodologie.

Jméno "etnometodologie" je poněkud zavádějící. Nemí to žádná metoda sociologického výzkumu, ale studie metod, které lidé používají, aby dali smysl situacím denního života. Je to studie metod a pravidel "common-sensuálního" porozumění. Výsledky etnometodologického vyšetřování se značně liší od jiné sociologické produkce. Někteří z nás dokonce věří, že je to disciplína sociologi velice přibuzná, ale ne s ní totožná. Avšak mnohé z jejich výzkumných postupů jsou zajímavé a inspirující pro každého z nás. Její zakladatel Harold Garfinkel v knize Studies in Ethnomethodology (1967) shrnul řadu důležitých a metodologicky zajímavých studií.

Pro studium metod interpretace v profesionálním a laickém nalézání faktů vyvinul Garfinkel (str. 76 - 103) mimo jiné tento experiment. (Hned uvídíte, že z hlediska terminologie v naší knize to byl spíše quasi-experimentální postup.) Studenti byli informováni, že katedra

psychologie hodlá testovat alternativu psychoterapie, která by pomáhala studentům řešit jejich osobní problémy. Každý student se setkává s "konzultantem" (ve skutečnosti s experimentátorem) individuálně. Studenti byli požádáni, aby nejdříve promysleli pozadí problému, ve kterém potřebují pomoc. Pak měli klást konzultantovi otázky, které mu dovolí odpovědět "ano", nebo "ne". Konzultant naslouchal otázkám a dával odpovědi z oddělené místnosti, a se studenty byl spojen interkomunikačním systémem. Poté, co student popsal svůj problém, položil konzultantovi prvo otázku. Po standardní pauze odpověděl "konzultant" "ano" nebo "ne". Poté podle instrukce student vypnul svůj mikrofon, údajně proto, "aby konzultant neslyšel jeho poznámky" a pak nahlásil svůj komentář ke konzultantově odpovědi. Tento postup se opakoval pro všechny studentovy otázky. (Studenti byli informováni, že "většina lidí pokládá alespoň deset otázek"). Po skončení takového dialogu byl student požádán, aby shrnul své dojmy, a pak následoval interview, "debriefing".

Asi už tušíte, že "konzultant" - experimentátor čelí odpovědi z listu se stejnou frekvencí "ano" a "ne" a pořadí "ano" a "ne" odpovědí bylo generováno z tabulek náhodných čísel. "Konzultantovy" odpovědi tedy neměly vůbec žádný vztah ke studentovým otázkám. Přesto studenti byli schopni dát smysl těmto nesmyslným odpovědím; interpretovali je jako skutečné odpovědi na své otázky a byli s výsledky "konzultace" spokojeni.

Toto je nesmírně elegantní metoda, jak studovat metody toho, jak lidé dávají smysl situacím denního života. Garfinkelova interpretace těchto výsledků je neméně elegantní a stojí za přečtení. Ale pozor: autorův jazyk není zrovna nejlépejší.

Jiná zajímavá série metodologických postupů byla připravena pro studium podmínek běžného porozumění nejběžnějším situacím denního života. Garfinkel zdůrazňuje, že taková komunikace je v podstatě velice nejasná a neúplná; nicméně účastník takové diskuse rozhodně odmítne žádost o zpřesnění takové komunikace.

Garfinkel (str. 35 - 75) požádal o spolupráci své studenty. Požádal je, aby se pustili do rozhovoru se známým nebo přítelem, aniž by se zmínili, že se jedná o experiment. Ale v průběhu tohoto rozhovoru studenti měli za úkol požádat partnera v rozhovoru, aby vysvětlil význam svých nejběžnějších poznámek. Zde jsou alespoň dva příklady záznamů takových rozhovorů:

(Partner)
(Experimentátor)
(P) -Ahoj, jak se má tvoje dívka?
(E) -Co máš na mysli tím, "jak se má"? Myslíš fyzicky, nebo duševně?
(E) -Myslím prostě, jak se má. Co je s tebou? (P. vypadá nazlobeně.)
(E) -Nic, jen bych chtěl, abys mi vysvětlil, co sis měl na mysli.
(E) -Ale nic. Co se děje s tvou žádostí na medicínu?
(P) -Co znamená to "co se děje"?
(E) -Vzděláváš ty dobře víc, co myslím.
(E) -Ne, opravdu nevíím.
(P) -Co je s tebou? Je ti špatně?

A zde je druhý protokol z tohoto experimentu:

(P) (Máma přátelsky:)
(E) -Jak se máš?
(P) -Jak se mám vzhledem k čemu? Zdraví, peníze, škola, stáv mé mysl, moje...?
(P) (Rudý v tváři; ztrácí náhle kontrolu nad sebou:)
-Podívej se, já jsem chtěl jenom být zdivořilý. Já vyloženě kašlu na to, jak se máš.

Jindy Garfinkel studoval, jakou roli hraje přiměřenost pro správnou interpretaci komunikace (str. 47-49). Studenti byli instruováni, aby si doma, po dobu asi tak čtvrt hodiny až hodinu představovali, že jsou podnájemníky. Byli instruováni, že se mají chovat formálně a zdvořile. Měli být meosobní, používat formální oslovení a mluvit jen tehdy, když byli osloveni. V případech, kdy byli studenti schopni hrát tuto roli přesvědčivě, reagovala rodina ohromením, údivem, šokem, strachem a hněvem. Členové rodiny se dožadovali vysvětlení: Co do tebe vyletlo? Vyhodili tě ze školy? Jsi nemocný? Co se vyžaduje? Proč se zlobíš? Zbláznil ses, nebo jenom blbneš?

Ošken Garfinkelovi studenti dopadli ještě docela dobře, líp než jeden muž student v Torontu. Reakce jeho otce byla tak prudká, že byl - nastěsán jen docasně - vyhozen z domu.

Možná máte pocit, že kvalitativní výzkum je něco, čím se nebudíte nikdy zabývat. Přesto si přečtěte, budete-li mít příležitost, něco z této literatury. Máte-li dojem, že vaše angličtina není ještě zralá pro Garfinkela, zkuste třeba Jacka D. Douglase (1971) Understanding Experience Lile. Je dobře vědět, jak se to dělá jinak. Zastane-li jen uvnitř své vlastní metodologie, hrozí nám nebezpečí, že budeme náležet mezi ty, o nichž Filstead (1970) říká, že "máří všechno a nerozumí ničemu."

10.3. Strategie

Bogdan a Taylor (1975) říkají o metodologii kvalitativního výzkumu toto:

Termín kvalitativní metodologie se vztahuje k výzkumným procedurám, které produkuje deskriptivní data: psaná nebo mluvená slova lidí a jejich pozorovatelné chování.

Doufám, že už víte dost o epistemologii kvalitativního výzkumu než abychom se domnívali, že produktem kvalitativního výzkumu je pouhý popis. Popis je jen prvním krokem k porozumění. Taylorův a Bogdanův termín "deskriptivní" spíše zdůrazňuje respekt, se kterým kvalitativní výzkumník musí zacházet s daty relevantními pro tento typ výzkumu: minimalizovat možnosti zkreslení v průběhu výzkumných procedur.

Kvalitativní výzkum může minimalizovat mnohá zkreslení snáze, než výzkum kvantitativní. Data nejsou sešněrována do korzetu předem připravených kategorií a hypotéz. V terminologii naší knihy to znamená, že redukce dat v kvalitativním výzkumu je daleko slabší než v kvantitativním. (To ovšem naplatí o redukci počtu pozorovaných případů; ale o tom budeme hovořit za chvíli.) Data v kvalitativním výzkumu procházejí mnohem menším počtem transformací. Kvalitativní výzkum má tedy větší naději předjet kontaminaci dat výzkumem samotným, a tuto přednost si pečlivě sčítá.

Toto jsou v podstatě nejběžnější techniky sběru informací v kvalitativním výzkumu:

1.	zúčastněné pozorování
2.	nestandardizovaný rozhovor
3.	analýza osobních dokumentů

Jistě vidíte, že tyto techniky se neliší od technik, o kterých jsme hovořili v souvislosti s kvantitativním výzkumem. Všechny mohou, a někdy také jsou, v kvantitativním výzkumu používány. Rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem v technických sběru informací nejsou podstatné. Podstatný rozdíl je však v kontextu, v jakém jsou používány, a ve strategii jejich aplikace.

Především kroky kvalitativního výzkumu jsou jiné než v kvantitativním:

Kvantitativní výzkum: VSTUP Teorie	Kvalitativní výzkum VSTUP: Sociální problém
1. Pracovní hypotézy	1. Terénní výzkum, který zahrnuje souběžné vytváření vzorku, sběr dat, analýzu a interpretaci
2. Konstrukce vzorku	
3. Sběr dat	
4. Analýza dat	VÝSTUP: Hypotézy "grounded theory"
VÝSTUP: Testované hypotézy, ověřená nebo zdiskonvalovaná teorie.	

Jeden rozdíl je zřejmý na první pohled. Konstrukce formálních pracovních hypotéz v kvalitativním výzkumu přirozeně neexistuje. Kvalitativní výzkum je daleko méně atomizován, má daleko méně oddělených operací. Ale neméně důležitý je fakt, že všechny operace jsou prováděny paralelně, v jediném kroku.

Glaser a Strauss (1967) uvedli do sociologie koncept a strategii "grounded theory". Termín "grounded theory" by bylo snad nejlépe přeložit jako dobře podloženou teorii, teorii, která stojí oběma nohama na pevné zemi. Je sice svůdné přeložit tento termín doslovně jako "uzemněnou teorii", ale nejlepší bude ponechat tento termín v jeho původním anglickém znění. Název není důležitý, ale strategie, vyvinutá těmito dvěma autory, je pro pochopení logiky kvalitativního výzkumu velice důležitá.

V podstatě se tu jedná o strategii, jak vyvinout teorii přímo z existujících dat, bez použití jakýchkoliv předem připravených kritérií pro to, která data mají být vybrána. Jedná se o vyvinutí teorie ryze induktivním procesem, bez pomoci předem připravených hypotéz. Tato strategie se radikálně odchyľuje od postupu "normální vědy", jak byla definována Kuhnem a o

kteří jsme hovořili v první kapitole. Normální věda je - s výjimkou řídkých období "vědecké revoluce" - v podstatě testováním existujících teorií, jejich rozšiřování na nové, poněkud odlišné pole. Naproti tomu pro "grounded theory" není východiskem formalizace teoretického problému, ale existence problému sociálního. Vlastní výzkum začíná obvykle **narativem** - osobní výpovědí toho, kdo tento problém prožívá, jeho osobním **accountem** - vylíčením - tohoto problému. Tak východiskem pro problémy kriminality mládeže nejsou teorie kriminality, ale osobní výpověď mladého delikventa, jeho vylíčení, jeho vlastní definice problému. **V kvalitativním výzkumu mizí hranice mezi rolí výzkumníka a rolí zkoumané osoby, oba jsou rovnocennými partnery.**

Strategie Glasera a Strausse je budována kolem dvou základních konceptů:

1. "theoretical sampling" - vytváření teoretického vzorku a
2. "constant comparative method" - metoda konstantního srovnávání

Autoři definují "theoretical sampling" jako

proces sběru dat s cílem vytvořit teorii, ve kterém výzkumník současně sbírá data, kóduje a analyzuje je, rozhoduje, kde sbírat další data tak, aby mohl rozvíjet vynořující se teorii (str. 45).

Celý tento proces je kontrolován jen a jen vynořující se teorií a ne něčím apriorně definovaným. Struktury vynořující se v tomto procesu jsou předběžně kategorizovány a analyzovány. Jsou vytvářeny předběžné hypotézy a analytické koncepty. Pak jsou sbírána data od jiných jedinců, patřících třeba do jiné subpopulace. Každým dalším krokem výzkumu jsou tyto kategorie, hypotézy a koncepty upřesňovány, měněny nebo nahrazovány novými. Tento proces pokračuje s novými soubory dat tak dlouho, až nová informace nevede k dalším změnám. Tehdy můžeme říci, že výzkum je **teoreticky nasycen**.

V kvalitativním výzkumu výzkumník neví, kolik jedinců a z kolika skupin bude interviewovat. Pokračuje, dokud nedosáhne teoretické saturace:

300

Saturace znamená, že už nejsou nalezena žádná data, která by mohla být použita pro formulování dalších kategorií. Když výzkumník vidí vynořovat se opět a opět shodné vzorce, začíná být empiricky přesvědčen, že koncept je teoreticky saturován. Nyní se výzkumník snaží rozšířit diverzitu dat tak široce, jak je jen možné prostě proto, aby se ujistil, že saturace je založena na nejširším možném rozsahu dat...

Abyste dosáhli saturace, výzkumník maximalizuje difference ve výběru zkoumaných skupin, aby tak našel co nejširší varietu daného konceptu... Saturace nemůže být nikdy dosaženo studiem jediného problému v jediné skupině (str. 61-62).

Mimořádně, nepřipomíná vám koncept teoretické saturace něco, o čem jsme hovořili v kapitole 5.? Chceme-li vytvořit vzorek nejvíce vlivných osob v obci, plánujeme se těchto zjevně nejdůležitějších (starosta, kněz) na jména dalších vlivných osob, a těm opět položíme shodnou otázku. Když odpoví na tuto otázku přinejmenším už jen jména, která známe, víme, že máme slušný vzorek nejvíce vlivných lidí v obci; náš vzorek je teoreticky nasycen.

Další základní komponenty Glaserovy a Strausovy strategie je **metoda konstantního srovnávání**:

Je-li cílem výzkumníka vytváření teoretických idejí... pak se nemůže omezit na tradiční postup, nejdříve kódování a pak na analýzu dat. Když výzkumník v procesu vytváření teorie prohlíží svůj materiál, neustále své teoretické koncepty přeskupuje a reintegruje...

Účelem metody konstantního srovnávání, současné aplikace kódování a interpretace, je vytvářet teorii systematictěji, než tomu je při druhém přístupu [testování hypotéz] (str. 102).

Pro nás, pro mne, který píše tuto knihu, a pro vás, kteří ji dočtete do její konečné podoby tím, že přijímáte, přetváříte nebo odmítáte její myšlenky, má metoda konstantního srovnávání zejména tento důležitý význam: **metodologie výzkumu není vytvářena předem, ale v průběhu sběru dat.** Struktury, které se vynoří v datech, jejich předběžná interpretace, vede výzkumníka k formulování nové otázky, kterou bude pokládat v tomto nebo v následujícím rozhovoru. Výsledky jednoho rozhovoru mohou vést k volbě příštího respondenta, k rozhodnutí, že může být použita i jiná technika sběru dat. Můžeme se rozhodnout, že volný

301

rozhovor doplníme nebo nahradíme analýzou osobních dokumentů, nebo se můžeme rozhodnout (předběžně!), že optimálním postupem pro získání oné části informace, jejíž relevantnost vyvstala v rozhovoru, který jsme zaznamenali dnes dopoledne, bude zúčastněné pozorování. Zkrátka, **metodika kvalitativního výzkumu je definitivní teprve tehdy, když bylo dosaženo teoretické saturace**, když už další data nepřispívají k lepšímu porozumění danému konceptu.

Tato úžasná flexibilita kvalitativního výzkumu není zadarmo. Vyrváří v úvodních metodologických kursech nespřavedlivé podmínky pro studenty preferující kvalitativní přístup. Příprava jednodušeho výzkumného projektu je nutnou součástí takového kursu. Většina slušných profesorů vyžaduje od studentů jen podrobný plán, podrobnou analýzu metodologie, která by měla být použita a nevyžaduje sběr dat. Bohužel tihle výhodu nelze poskytnout těm, kteří se rozhodli pro kvalitativní výzkum. Konstruovat metodologii bez sběru dat není pro kvalitativní výzkum prostě možné. Ve "skutečném světě", který rozhoduje ne o znamkách, ale o korunách nebo dolarech, může nemožnost předložit předem podrobný výzkumný plán, být rozhodující příčinou odmítnutí výzkumu financovat. Naštěstí, v několika posledních letech se tato situace - alespoň v institucích zvyklých dotovat sociální výzkum - začíná zlepšovat.

Další, a tentokrát daleko závažnější, problém spojený s úžasnou flexibilitou kvalitativního výzkumu je to, že zde není možné aplikovat standardní postupy pro kontrolu reliability výsledků. Členem kvalitativního výzkumu není ověření teorie, ale její vyvážení:

...metoda konstantního srovnávání není designována tak (jako metody kvantitativní analýzy) aby zaručila, že dva výzkumníci pracující nezávisle na totožných datech dosáhnou shodných výsledků.

Ovšem když dva výzkumníci použijí stejnou východní perspektivu, dojdou ke srovnatelným výsledkům.

Koncepci reliability tak jak jsme o něm hovořili v předchozích kapitolách, tu není aplikovatelný. Věřodnost kvalitativního výzkumu je usnadněna jinak. Je dána naprostou jasností analytického procesu, jehož každý krok je v publikaci předložen čtenáři a jeho logická správnost může být sledována i laikem.

Výzkumník obvykle předkládá charakteristické příklady a někdy, když usiluje o předběžný důkaz i různé hrubé tabulky... Může citovat z interview, nebo z rozhovorů, které zaslých. Může zahrnout dramatické segmenty, které v terénu zaznamenal do svého polního deníku. Může citovat kritické fráze poskytnuté informátorem. Může popsat události a jednání lidí a často poskytně alespoň základní popis míst a prostředí, ve kterých zkoumal. Někdy nabídne i osobní výpověď o osobní zkušenosti z výzkumu. (Str. 228-229)

Dr. Watson:

Když není možné konstruovat metodologii kvalitativního výzkumu jinak než při sběru dat, tak jak je možné tihle kapitulu, nebo dokonce celé knihy o kvalitativní metodologii?

Tohle je chytrá otázka. Je sice možno říci, že to jsou knihy formulující pravidla, jak v průběhu výzkumu vyvířet tuto metodologii. Ale náš přítel Watson nás přivedl k docela zajímavému aspektu, že kvalitativní výzkumník může popsat svoji metodologii jako výsledek kvalitativního výzkumu o této metodě. Je zajímavé, že Glaser a Strauss se o tom zmiňují jen v poznámce pod čarou:

Nejaktivnější z kvalitativních výzkumníků mohou napsat metodologický článek "z hlavy", bez jakéhokoli sběru dat a jejich kódování, protože jednoduše tento výzkumník ví, co ví; prožili zkušenost výzkumu a byl úspěšný. Lidé mu budou věřit, protože prošel touto zkušeností. Když výzkumník píše takový článek, provádí prostě **terénní výzkum sám na sobě**. (str. 227).

Přečtete si prosím tenthle odstavec ještě jednou. Ne proto, že je to hezká odpověď na Watsonovu otázku, ale proto, že odráží některé důležité vlastnosti kvalitativní metodologie.

Tedy už můžeme opustit světi strategie pro kvalitativní výzkum a vrátit se do techničtějšího světa výzkumných technik.

10.4. Jak se dělá kvalitativní výzkum

Vzorek

Všechno tu bude trochu jinak, než jsme o tom hovořili v předchozích kapitolách. Nebo skoro všechno. Co huře, budeme používat stará slova, ale jejich obsah bude jiný. V kvantitativním výzkumu je konstrukce vzorku prvou technickou operací, dokončenou předtím, než zahájíme jiné terénní operace. V kvalitativním výzkumu je to pouze rozhodnutí, se kterým jedincem budeme hovořit nejdříve, nebo studentem kterého osobního dokumentu začneme atd. Rozhodnout o tom, který případ budeme studovat jako další, můžeme tehdy, když jsme interpretovali prvý případ. Výsledky této první analýzy nám pomohou se rozhodnout, na jaký úsek dat, na jakého jedince, instituci, dokument atd. bychom se měli zaměřit v druhém kroku. Vzorek je vytvořen teprve tehdy, když jsme dosáhli úplné saturace. Ale pozor, cfe konstrukce vzorku jsou zásadně jiné v kvalitativním výzkumu než v kvantitativním:

Cílem konstrukce vzorku v kvantitativním výzkumu je reprezentovat **populaci jedinců**.

Cílem konstrukce vzorku v kvalitativním výzkumu je reprezentovat **populaci problémů, populaci jeho relevantních dimenzí**.

Tedy teoretická saturace vzorku se v kvalitativním výzkumu netýká jedinců. Nechceme zde seskupit soubor určitých jedinců. Jenom když aplikujeme teoretickou konstrukci vzorku v kvantitativním výzkumu, řekněme při použití "snow-ball technique", je cílem "nasytit" seznam určitých jedinců. V kvalitativním výzkumu je vzorek nasycen tehdy, když další data nepřinášejí nic nového, dejme tomu k poznání, jak jsou prodávači trénováni v umění přesvědčít zákazníka. Nebo když už další data nepřinášejí nic nového k poznání toho, jak se mění role absolventa univerzity v roli středoškolského učitele. Úvahy o rozšíření vzorku mohou vést k rozhodnutí zahrnout do výzkumu pozorování toho, jak se změnili styl oblékání nového učitele, ale také, a to především, na úvahy o univerzitně průběžných závěrtu. Je to,

co jsme našli o nových středoškolských učitelích češtiny aplikovatelné také na učitele matematiky? Jsou podomní prodávači encyklopedií indoktrinováni k stejným hodnotám jako podomní prodávači vysavačů?

Sběr dat: zúčastněné pozorování

Zúčastněné pozorování bývá definováno asi takto:

Zúčastněné pozorování

je styl výzkumu, ve kterém výzkumník participuje na každodenním životě lidí, které studuje.

Zúčastněné pozorování může být někdy aplikováno i v kvantitativním výzkumu. Výzkumník přijímá třeba roli posluchače na veřejné přednášce proto, aby skryl svoji pravou totožnost pozorovatele, který studuje technickou standardizovaného pozorování efektů expozice názorných pomůcek. Role zúčastněného pozorování v kvalitativním výzkumu je mnohem náročnější. Skrytí pozorovatele tu není konečným cílem. Participace na životě zkoumané skupiny je především nástrojem k porozumění problémům lidí, nástrojem k pochopení situace; výzkumník se ponoří do života lidí a situací, kterým se snaží porozumět.

Stupeň toho, jak dalece se výzkumník ztotožní se studovaným prostředím, může být různý.

Tradičně bývá stupeň ztotožnění definovaný v těchto kategoriích:

- úplný pozorovatel
- pozorovatel jako participant
- participant jako pozorovatel
- úplný participant

Tyto kategorie bychom si měli představit spíše jako arbitrárně zvolené body na spojitě škále, než jako striktně oddělené koncepty. Podívejme se na tyto body blíže.